

TARİH, TRAVMA VE KİMLİK: ERMENİ DİASPORADA KİMLİK VE KİMLİĞİN YENİ NESİLLERE AKTARIMI

(HISTORY, TRAUMA AND IDENTITY: IDENTITY AND
IDENTITY TRANSMISSION IN THE ARMENIAN DIASPORA)

Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK
Çankaya Üniversitesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz: *Diaspora uluslararası konumu itibariyle hibrit/melez kimliklere sahiptir. Hem ayrıldığı ülkenin kültürel özelliklerini taşımakta hem yerleştiği ülkeye uyum sağlama amacıyla o kültürün özelliklerini benimsemeye çalışmaktadır. Ermeni diaspora söz konusu olduğunda kimlik daha karmaşık bir hal almaktadır. Ermeni diasporada siyasi, dini ve dile ilişkin çok sayıda farklılık bulunmaktadır. Bu farklılıklara tüm diaspora gruplarında görülen hibrit/ melez kimlik özellikleri de eklenince toplumsal bütünlüğü korumak zor bir hal almaktadır. Ermeni diaspora bu zorlukları aşabilecek ve tüm farklılıkları geride bırakacak bir konu hakkında hemfikir olmuştur, bu konu 1915 olaylarıdır. 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği tüm Ermeni diaspora gruplarında ortak olarak kabul edilen ve diaspora için tutkal işlevi gören bir konu haline gelmiştir. Aynı zamanda farklılıklarla örülü Ermeni kimliğinin ayrılmaz ve merkezi bir parçası konumundadır. Bu kimlik aile, sivil toplum kuruluşları, okullar ve kiliseler tarafından yeni nesillere aktarılabilir. Çalışmada tüm farklılıklara rağmen bu kimliğin nasıl güçlendiği, pekiştirildiği ve nesilden nesile aktarıldığına değinilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, 1915 Olayları, Travma, Diaspora, Kimliğin Aktarılması*

Abstract: *Diaspora lives with hybrid identities because of their transnational position. Diaspora identity encompasses homeland and hostland culture and try to reconcile the both. When Armenian diaspora is considered the situation becomes more complicated. Armenian diaspora have strong religious, political and linguistic differences besides hybrid identities. However, recognition of the 1915 events as genocide is the main unifying narrative which all Armenian diaspora accept and defend the cause. The demand for the recognition of 1915 events as genocide became*

the glue that binds diaspora together and a central element of communal identity. The Armenian identity is passed on to future generations by the way of family narratives, schools, churches and nongovernmental organizations. In this study, the author tries to explain the core of Armenian diaspora identity and the ways of transmitting this identity to future generations despite of strong differences.

Keywords: *Identity, 1915 Events, Trauma, Diaspora, Identity Transmission*

Giriş

Diaspora ayrıldığı veya ayrılmak zorunda kaldığı ülkeden getirdiği gelenekleri, dini ve kültürel değerleri muhafaza etmeye çalışırken yeni yerleştiği ülkeye de uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Uyum süreci aynı zamanda yeni kimlikler edinme anlamına da gelmektedir. Uyum süreci ile kendi kültürünü koruma isteği arasındaki gerilimlerin sonucunda hibrit/ melez kimlikler ortaya çıkmaktadır. Bu kimlikler hem kendi kültürel değerlerini hem yeni ülkenin değerlerini içeren niteliklere sahip olmaktadır. Ermeni diasporada da hibrit/melez kimlikler söz konusudur. Ermeni diaspora yeni ülkelere ilk yerleştiği andan itibaren siyaset, din ve dil konularında büyük farklılıklar mevcuttur. Hibrit/melez kimlikler ile mevcut farklılıklar birleşince birbirinden çok farklı Ermeni diaspora grupları ortaya çıkmaktadır. Ancak diasporanın ortak bir kimlik olarak seçtiği ve üzerinde uzlaştığı önemli bir konu mevcuttur, o da 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasıdır. İlginç bir şekilde diaspora bu ortak kimliği canlılığını hiç kaybetmeden yeni nesillere aktarabilmektedir. Diğer diasporalardan farklı olarak, aile ve topluluk bağlarının güçlü olması, çeşitli kurum ve kuruluşlarla bu kimliğin pekiştirilebilmesi nedeniyle kimlik aktarımı sürdürülebilmede hatta güçlenebilmektedir. Bu çalışmada öncelikle diaspora ve diasporada kimliğin önemi anlatılacak ardından Ermeni diasporada kimlik süreçleri ve bunların yeni nesillere nasıl aktarıldığı konularına değinilecektir.

Diasporanın Genel Özellikleri

Diaspora 1980'lerin ortasına kadar az ilgi gören ve nitelikli olarak tanımlamaya ihtiyaç duyulmadan kullanılan bir kelimedir. 1980'lere kadar az çalışılan bir konuyken etkilerinin artmasıyla beraber bu konudaki çalışmalar da artmıştır. Kendi ülkesinin dışında yaşayan insan toplulukları ve genel olarak Yahudileri, siyahları ve Doğu Asyalıları anlatmak için tercih edilmiştir. 1970'lerin sonlarında diaspora üzerine farklı nitelikte çalışmalar başlamış ve John Armstrong'un yazısında olduğu gibi diaspora üzerine tipolojiler oluşturulmaya çalışılmıştır.¹ 1986 yılında Gabriel Sheffer'ın editörü olduğu *Modern Diasporas in International Politics*² kitabıyla ise diaspora, siyasi bir kavram olarak, teorik bir yaklaşımla ve karşılaştırmalı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Ermeniler ve Türkler de bu kitapta diaspora adı altında incelenmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle ve diasporanın dünyanın çok farklı

1 John Armstrong, "Mobilized and Proletarian Diasporas", *American Political Science Review*, Cilt 70, Sayı 2, Haziran 1976, ss. 393-408.

2 Gabriel Sheffer, (ed.), *Modern Diasporas in International Politics* (London: Croom Helm, 1986).

yerlerinde etkilerinin artmasıyla beraber diaspora kavramının anlamları ve türleri üzerine artan bir literatür ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tölölyan, günümüzde en yaygın kabul edilen şekliyle diasporanın, göç sebepleri, nüfusları ve örgütlenme biçimleri açısından farklılıklar gösteren ve kendi ülkelerinin dışına yayılmış insan toplulukları olduğunu söylemektedir.³ Brinkerhoff ise günümüz diasporalarının anavatanından farklı yerlerde ikamet eden, fakat anavatanlarıyla güçlü duygusal veya maddi bağları olan göç etmiş etnik azınlıklar olduğunu belirtmektedir.⁴

Diaspora grupları çerisinde ilk akla gelen milattan önce 800 ve 500 yıllarında göç etmek zorunda kalan İsrail oğulları ve Antik Yunan'dan göç edenler olmaktadır.⁵ Ermeni topluluğu da 11. yüzyılda göç etmeye başlayan ilk diaspora topluluklarından.⁶ Robin Cohen, günümüzde kendisini diaspora olarak kabul eden ve tanımlayan otuzdan fazla diaspora topluluğu olduğunu belirtmektedir.⁷ Genel kabul gören tanımlara ek olarak Cohen, diasporanın taşıdığı ortak özellikleri sıralayarak geniş bir diaspora tanımı ortaya koymaktadır. Cohen'e göre, mağdur, işçi, tüccar, emperyal ve kültürel diaspora olmak üzere en az beş farklı diaspora türü bulunmaktadır.⁸ Bu ortak özelliklerin tamamının olmasa da en az birkaçının ortak olduğunu belirtmekte ve diasporaların ortak özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Sıklıkla ve travmatik biçimde orijinal anavatanından iki veya daha fazla bölgeye dağılması.
- 2- Anavatanından iş, ticaret veya kolonyal heveslerle ayrılması.
- 3- Anavatanın yeri, tarihi ve başarıları hakkında kolektif bir hafıza ve mit oluşturulması.
- 4- Atalardan miras kalan vatanın idealize edilmesi; devamlılığına, yeniden yapılanmasına, güvenliğine, refahına ve hatta yaratılmasına ilişkin kolektif olarak söz verilmesi.

3 Khachig Tölölyan, "Armenian Diaspora", Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard, (ed.), *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World* (New York: Springer, 2005), s. 35.

4 Jennifer M. Brinkerhoff, *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 29.

5 Robin Cohen, " 'Rethinking Babylon': Iconoclastic Conceptions of the Diasporic Experience", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1995, ss. 5-18.

6 Khachig Tölölyan "Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment", *Diaspora*, Cilt 5, 1996, ss. 3-36.

7 Robin Cohen, "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers", *International Affairs*, Cilt 72, Sayı 3, 1996, ss. 507-520.

8 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997), ss. 26-29.

- 5- Kolektif geri dönüş hareketlerinin oluşturulmasına yine kolektif olarak onay verilmesi.
- 6- Uzun zaman muhafaza edilmiş farklılık hissi, ortak tarih ve ortak kader inancına dayalı güçlü bir etnik grup bilinci.
- 7- Diasporayı kabul eden toplumla, bu kabulün yetersizliğine ilişkin sıkıntılı ilişkiler ya da grubun başına gelebilecek başka bir felaketi akla getiren sıkıntılı ilişkiler.
- 8- Diğer ülkelerdeki ortak etnik kökene sahip bireylerle empati ve dayanışma hissi.
- 9- Çoğulculuğa tolerans gösteren ve diasporayı kabul eden devletlerde, kendine özgü, yaratıcı ve zenginleştirici bir hayat olasılığı.⁹

Diaspora üzerine çalışan birçok akademisyenin kabul ettiği en temel noktalardan biri, dağılmış olmasına rağmen topluluğun kendisi hakkındaki farkındalığının yüksek olmasıdır. Diaspora grupları kendi kimlikleriyle anavatan arasındaki ortak bağlara sürekli olarak vurgu yapmaktadır. Bu vurgu, ülkesel sınırları aşan ve iletişimi artıran bir nitelik taşımakta, aynı zamanda diasporanın yaşamakta olduğu ülkeyi de bu iletişimin içine katmaktadır.¹⁰ Chaliand ve Rageau diasporanın, miraslarını aktararak hayatta kalma isteği taşıyan azınlık gruplar olduklarını belirtmektedir.¹¹

Diaspora üzerine çalışan akademisyenlerden büyük bir bölümü grubun birden fazla ülkeye dağılmış olması gerektiği üzerine hemfikirler. Ayrıca diasporanın oluşmuş sayılabilmesi için de en az iki nesil geçmiş olması beklenmektedir.¹² Grubun yaşamakta olduğu ülkede nüfus sahibi ve etkin olması da ön koşullardan biri sayılabilmektedir.¹³ Clifford'a göre bir grubun diaspora sayılabilmesi için hem anavatanda hem yaşadıkları ülkede uluslararası etkiyi ve desteği harekete geçirebilme kapasitesine sahip olması gerekmektedir.¹⁴

Diasporanın anavatanıyla bağlantısı da önemli bir konu sayılmaktadır. Anavatana dönüş fikri diasporalar arasında farklılık gösterebilmektedir.

9 *Ibid.*, s. 26.

10 Steven Vertovec, "Three Meanings of 'Diaspora', Exemplified among South Asian Religions" *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt 6, Sayı 3, Kış 1997, s. 278.

11 Ge'rad Chaliand ve Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Penguin, 1997), s. xvi.

12 Kim D. Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse." *Diaspora*, Cilt 10, Sayı 2, Güz 2001, ss. 189-218.

13 Jennifer M. Brinkerhoff, *op.cit.*, s. 30.

14 James Clifford, "Diasporas" *Cultural Anthropology*, Cilt 9, Sayı 3, Ağustos 1994, s. 311.

Safran'a göre kimi diaspora grupları anavatana dönüş konusunda ortak ve ısrarlı bir ilgi duyarken, bazı grupların anavatana dönüş fikrini mitolojik ve sembolik bir düzeyde tuttuğunu ve bireylerin anavatana dönme niyetlerinin genelde olmadığını belirtmektedir.¹⁵ Butler, anavatana dönüş konusuna gerçekten dönüş niyetinin olup olmadığı temelinde bakmamaktadır. Butler, diaspora gruplarının anavatana dönmeyi düşünmesinin veya dönüşün sembolik olarak ve fikrinsel düzeyde yer almasının bir fark yaratmayacağını belirtmektedir. Ona göre önemli olan, diaspora gruplarının sürekli olarak anavatanla bir bağlantı kurma ve bu bağlantıyı sürdürme isteğinin olması, ayrıca anavatana dönüşe ilişkin olasılıklar üzerine tartışıyor olmalarıdır.¹⁶ Orozco gibi kimi yazarlar ise anavatan ile kurulan bağlantının sembolik nitelikte olmaması gerektiğini, tam tersine somut ve etkili bir bağ kurulmasının önemli olduğunu iddia etmektedir.¹⁷ Kavrama ilişkin tanımlar yapılmasının ve diasporanın etkilerinin incelenmesinin yanı sıra var olan tanımların da kategorize edildiği görülmektedir. Örneğin Stéphane Dufoix tüm literatürde diaspora kavramı üzerine yapılmış tanımları açık tanımlar, kategorik tanımlar, oksimoron tanımlar olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır.¹⁸

Görüldüğü üzere, diasporayı var eden nitelikler ve diaspora tanımları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Dikkat çekici olan nokta, 1980'lerden sonra bu konuya önem atfedilmesidir. Bu tarihlerde diaspora uluslararası politikada ve iç politikada bir değişken olarak yer bulduğundan incelenmesi gerekli bir konu haline almıştır. Diaspora konusu incelendikçe kimlik olgusunun bu topluluklar için ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca kimliğin sosyal ve siyasi bir araç haline getirilebildiği gözlenmiştir. Bir sonraki bölümde kimlik ve diaspora ilişkileri ile kimliğin diasporada ne tür niteliklere büründüğü konusuna değinilecektir.

Diaspora ve Hibrit/ Melez Kimlikler

Kimlik meselesinin başlı başına karmaşık bir psikolojik ve sosyolojik süreç olduğu genel kabul görmektedir. Bu karmaşık sürece ek olarak, diasporada hibrit/melez kimliklerin gelişmesiyle birlikte konunun incelenmesi daha zor bir hal almaktadır. Kimlik günümüz toplumsal hayatında önemli bir yer

15 William Safran, "Comparing Diasporas: A Review Essay" *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt. 8, Sayı 3, Kış 1999, ss. 255–291.

16 Kim D. Butler, *op.cit.*

17 Manuel Orozco, Michelle Lapointe. "Mexican Hometown Associations and Development Opportunities" *Journal of International Affairs*, Cilt 57, Sayı 2, Bahar 2004, 31–49.

18 Stéphane Dufoix, *Diasporas*, Çeviren, William Rodarmor (Berkeley: University of California Press, 2008).

tutmaktadır. Kimi zaman sosyal normlarda üstü kapalı olarak yer bulurken kimi zaman siyasette ya da hukuki kavramlarda ön saflarda göze çarpmaktadır. Diaspora söz konusu olduğunda ise kimlik, tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Diasporanın anavatanında, yaşadığı ülkede ve diğer nüfuz alanlarında kimlik meseleleri gündeme gelebilmektedir. Butler'a göre kimlik, farklı ülkelere dağılmış olan göçmenleri fiziksel bir gerçeklikten psiko-sosyal bir gerçeklik olan diasporaya dönüştüren önemli bir unsurdur.¹⁹

Klasik anlamıyla etnisitenin bir formu ve uzantısı olsa da diaspora kimlik söz konusu olduğunda etnisitenin önüne geçmekte ve melez/ hibrit özellikler içerisinde var olmaktadır.²⁰ Diasporanın her bir bireyi kendi kimliklerini dönüştürmek ve değiştirmek zorunda kalacakları durumlarla karşılaşabilmektedir. Her şeyden önce anavatanlarında sahip oldukları kültürel değerleri, yaşamakta oldukları ülkeninkiyle uyumlu hale getirmek zorundadırlar. Yeni ülkedeki rejimin kültürel çeşitliliğe ne oranda açık olduğu, kendi kültürlerini ve kimliklerini muhafaza edebilmelerinde temel bir etken olmaktadır. Çokkültürlü ülkeler dahil olmak üzere, diaspora kendi kimliğini korusa da yerleştiği ülkenin kültürel özellikleri ve manevi değerlerini de edinmektedir. Bu etkileşim hali melez/hibrit kimlikler ortaya çıkarmaktadır. Hatta yeni nesiller bu kimliğin öğeleri içerisinde seçimlerde bulunabilmektedir. Örneğin Doğu Asya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne beraberlerinde taşınan dini inançlar yeni nesillerce kabul edilse de bu nesillerin kendi inançlarının farklı formlarını veya yorumlamalarını kabul ederek atalarının inanç sisteminden farklılaştıkları izlenmiştir.²¹

Klasik anlamıyla etnisitenin bir formu ve uzantısı olsa da diaspora kimlik söz konusu olduğunda etnisitenin önüne geçmekte ve melez/hibrit özellikler içerisinde var olmaktadır. Diasporanın her bir bireyi kendi kimliklerini dönüştürmek ve değiştirmek zorunda kalacakları durumlarla karşılaşabilmektedir.

İnsan topluluklarının kimlikleri ve kültürlerinin neredeyse tamamının hibrit nitelikler taşıdığı bir gerçektir. Özellikle günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygın ve büyük etkisiyle beraber etkileşime geçmeyen, küresel etki altında kalmayan kültür çok azdır. Bu durum diaspora için daha derin ve çarpıcı şekilde gerçekleşmektedir. Safran, diaspora kimliği için gerekli dört temel özellik

19 Kim D. Butler, *op.cit.*, s. 207.

20 Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora", Jonathan Rutherford, (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, içinde (London: Lawrence and Wishart, 1990), s. 235.

21 Jennifer M. Brinkerhoff, *op.cit.*, s. 51.

saymaktadır. Bunlar, farklı bir dil, ortak tarih hafızası, ulusal bir din ve büyük bir topluluğun içerisinde azınlık olma sürekliliği olarak sıralanmaktadır.²² Diaspora, kimliğinde bu nitelikleri taşıırken yaşamakta olduğu ülkenin değerlerine de adapte olmaktadır. Tamamen kendi kültürünü sürdürmesi çok zor olacağı gibi, yeni bir kimliği ve kültürü tamamen benimsemesi de mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak, her iki kimliği de taşıması ve benimsemesi gerekecek bu da hibrit/melez kimlikler oluşturacaktır. Yeni ülkedeki sosyalleşme süreçleri, bu ülkenin diasporaya tutumu, diasporanın geçmişte yaşadığı tecrübeler ile bu ülkede yaşadıklarının birleşimi yeni kimlikler ortaya çıkaracaktır. Friedman'a göre bu hibrit/melez kimlikler amaçlanmış veya somut durumu yansıtan gerçeklikler olmayıp, adeta müzakere edilerek karara bağlanan sonuçlardır.²³

Diasporada kimlik oluşumu için çok farklı etkenler sayılabilmektedir. Anavatanında yaşamaya devam eden bireyler için sosyal ve fiziksel çevre ile etkileşim, aile, eğitim, kültürel değerler ve sosyalleşme gibi çok sayıda etken ile kimlik oluşumu başlamakta, bir süreç olarak devam etmekte ve yenilenmektedir. Bu denli karmaşık bir süreç diaspora için daha da karmaşık bir haldedir. Çünkü tüm faktörlere ek olarak, anavatanı terk ederken gerçekleşebilecek şiddet, ayrımcılık, dışlanma gibi olumsuz tecrübeler de olabilecektir. Bu durumun tersi de mümkündür. Tarihsel miras ile pozitif bağlar kurma ve gidilen ülkenin kültürüne uyumlu yaklaşarak yeni değerleri kabullenme gibi olumlu sayılabilecek durumlar bulunabilmektedir.²⁴ Sosyal ve bireysel kimlik oluşma süreçlerine eklenen ve diasporayı farkındalığa yönelten bu etkenler kimlik sürecini daha da önemli ve karmaşık hale getirmektedir. Anavatanla güçlü duygusal bağlar ve karşılıklı destek, devam eden bir süreç halinde seyredirse anavatandakine yakın sosyal kimlikler geliştirilebilmektedir.²⁵ Anavatan sayılan bir ülke yoksa ya da anavatanla bağlantı psikolojik olarak sancılı bir durum ise yerleşilen ülkenin kültürüne uyum sağlama ve o kültürü benimseme hali ortaya çıkabilmektedir.²⁶ Ortaya çıkan diaspora kimlikleri ve kültürel karakteristik özellikler tüm bu etkenlerle beraber hibrit/melez niteliği yüksek aynı zamanda hem anavatandan hem yerleşilen ülkeden farklı kimliklerdir.

Hansen klasik çalışmasında diasporadaki kimlik ve anavatan bağlantısı için

22 William Safran, *op.cit.*, ss. 280–281.

23 Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process* (London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994), s. 71.

24 Steven Vertovec, *op.cit.*, s. 281.

25 Riva Kastoryano, "Muslim Diaspora(s) in Western Europe" *South Atlantic Quarterly*, Cilt 98, Sayı 1-2, Kış-Bahar 1999, s. 198.

26 Jonathan Friedman, *op.cit.*

lineer bir model önermiştir.²⁷ Hansen'e göre yerleşilen ülkedeki üçüncü nesiller anavatanla bağlantı, anavatanı savunma ve onu destekleme konularında ilk iki nesilden çok daha aktif durumdadırlar.²⁸ Çünkü ilk nesil hayatta kalma ve uyum sağlama süreçleriyle uğraşırken, ikinci nesil, kendileriyle yerleştikleri ülke arasındaki farklılıkları reddetme eğiliminde olmaktadır.²⁹ Üçüncü nesil anavatan kimliğiyle daha barışık ve kendi kimliğini savunur durumdadır. Hansen'in lineer modeli Ermeni diaspora dahil birçok diasporaya hala uygulanabilir görünmektedir. Ancak Hansen'in söylediklerinden farklı olarak seyreden bazı önemli noktalar, bu lineer modeli ve süreci değiştirmektedir. İlki, kimi diasporanın asimile olma eğilimine girmesidir. Yerleşilen ülkedeki fırsatlar, ekonomik zenginlik, sosyal ve siyasi haklar anavatandan iyiyse ve yaşam kalitelerinde ciddi bir artış varsa ya da anavatan artık var olmuyorsa asimilasyon olasılığı yükselmektedir.³⁰ Fransa'daki siyahlar ya da Afrika'dan gelen gruplar da olduğu gibi bu durumun tersine asimilasyon da mümkündür. Gittikleri ülkelerde marjinalleşen, gettolarda yaşamaya başlayan ve eğitim ve yaşam koşulları daha düşük biçimde alt kültürler oluşturarak yaşamlarını sürdüren ve farklı türde bir asimilasyon (*downward asimilation*) sürecine giren diasporalar görmek mümkündür.³¹ Hansen'in modelinden farklılık gösteren bir diğer durum ise hem biyolojik olarak etnik gruplar arası evlilikler yoluyla yeni etnik melez grupların oluşması hem de anavatan ve yerleşilen ülkenin bir karışımı olarak kimliklerin melezleşmesidir.³² Her iki durum da çokkültürlü ülkelerde

Diaspora için kurulan organizasyonlar, kurumlar ve kuruluşlar, kültür, din, etnisite ve ulus kavramlarının yeniden tanımlandığı, yorumlandığı, içselleştirildiği mekânlara dönüşebilmektedir. Bu tür kurum ve kuruluşlarda aslında gerçekleşen şey kimliklerin yeniden tanımlanması ve inşa edilmesidir. Giddens'a göre hayat hikâyelerinin anlatılması kimliklerin oluşturulmasında ve inşa sürecinde önemli bir role sahip olmaktadır.

27 Marcus Lee Hansen, "The Study of Man: The Third Generation in America" *Commentary*, November 1, 1952. <https://www.commentarymagazine.com/articles/the-study-of-man-the-third-generation-in-america/>, (Erişim Tarihi: 21.11.2015).

28 *Ibid.*,

29 *Ibid.*,

30 Alejandro Portes ve Mi Zhou "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 530, Kasım 1993, ss. 74–96.

31 Ruben Rumbaut ve Alejandro Portes, (ed.) *Ethnicities: Children of Immigrants in America* (Berkeley: University of California Press, 2001) ve Roger Waldinger, Cynthia Feliciano. "Will the New Second Generation Experience 'Downward Assimilation'? Segmented Assimilation Re-Assessed" *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 27, Sayı 3, Mayıs 2004, ss. 376–402.

32 Stuart Hall, "Old and New Identities, Old and New Ethnicities" Anthony Douglas King, (ed.), *Culture, Globalization and the World-System* (Houndmills, UK: Macmillan, 1991), ss. 41–68.

yaygındır. Bunlara ek olarak, küreselleşmenin ve kitle iletişim araçlarının getirdiği etkileşim Hansen'in lineer modelinden farklı olarak hibrit/melez kimlikler niteliğini artırmaktadır.

Diaspora için kurulan organizasyonlar, kurumlar ve kuruluşlar, kültür, din, etnisite ve ulus kavramlarının yeniden tanımlandığı, yorumlandığı, içselleştirildiği mekânlara dönüşebilmektedir.³³ Bu tür kurum ve kuruluşlarda aslında gerçekleşen şey kimliklerin yeniden tanımlanması ve inşa edilmesidir. Giddens'a göre hayat hikâyelerinin anlatılması kimliklerin oluşturulmasında ve inşa sürecinde önemli bir role sahip olmaktadır.³⁴ Hayat hikâyelerinin anlatılması ile kişiler kimliklerinin şekillendiren ortak tecrübelerini karşılıklı olarak tanımış ve geleceklerinde bir ortaklık kurmuş olacaklardır. Anlatılan tecrübelerin anlam kazanması ve önemli bir hal alması yine bu paylaşım ile gerçekleşmektedir.³⁵ Hikâyesini ve tecrübesini paylaşarak bir kimlik inşa etmek aynı zamanda bir deneme yanılma sürecidir.³⁶ Bu bağlamda diaspora sabit bir kimlik algısına sahip olmak yerine hem diaspora içinde hem yerleştikleri ülkedeki bireylerle iletişim ve bilgi paylaşımı yoluyla kimliğini bir inşa etme ve değiştirme sürecine girebilmektedir.

Kimlik ile sosyal hareketler arasında bağlantı kurmak da mümkündür. Kolektif bir bilinç ve hareketlilik çok sayıda etken sonucunda gerçekleşebilir. Bu etkenlerden ilki ortak toplumsal kimliktir. Kimliğin kolektif olarak ortaya çıkmasıyla kolektif eylemlerin ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Ortak kimlikle beraber sosyal bağlantılar ve yaşanılan ülkedeki imkânlar diasporanın mobilize olmasına etki etmektedir. Paylaşılan ortak kimlik psikolojik bir güçlenme ve etkili olabilme hissi yaratacağı gibi bu kimliğin diğer bireylere ifade edilmesi ve dışavurum süreçlerini de güçlendirecektir.³⁷ Kimliğin dışavurumunda, övünme ya da sosyal anlamda kimliği pekiştirme niyetleri olduğu kadar, yerleşilen ülkedeki kültür ya da küresel güçler karşısında yok olma tehdidini ortadan kaldırma isteği de görülebilmektedir.

Diasporanın geliştirdiği kimlikler süregelen ve çözümlenmemiş çatışma konularında önemli bir etken olabilmektedir. Tüm diasporalar genellikle kendi

33 Riva Kastoryano, *op.cit.*, s. 193.

34 Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991).

35 Larry Griffin, "Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology" *American Journal of Sociology*, Cilt 98, Sayı 5, Mart 1993, 1094-1133.

36 Sharon Navarro, "Border Narratives: The Politics of Identity and Mobilization" *Latin American Politics and Society*, Cilt 45, Sayı 3, Güz 2003, s. 129.

37 Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (New York: Cambridge University Press, 1990).

içerisinde farklı gruplardan oluştuğundan çatışmalı konularda çok sayıda görüş var olabilmektedir. Diasporanın geliştirdiği ortak bir kimlik mevcutsa, birleştirici bir unsur varsa ve yaşadıkları ülkedeki koşullar elverişliyse durum biraz değişmektedir. Ortak kimlik çerçevesinde çatışma konusunun çözümüne katkıda bulunulabileceği gibi tam tersine çözümsüz ve barışı engelleyen yaklaşımlar da sergilenebilmektedir.³⁸

Bourdieu, anavatanın dışında yaşayan kişilerin durumlarını “ne vatandaş ne yabancı” olarak tanımlamıştır.³⁹ Bu gruplar arada kalan, ne aynı tarafta ne de öteki tarafta olan, sosyal olarak var olma ile var olmama sınırında bulunan kimselerdir.⁴⁰ Bourdieu bu tanımlamayı özellikle Fransa’da yaşayan göçmenler için kullanmışsa da benzer bir yaklaşım Ermeni diaspora için de kullanılmaktadır.⁴¹

Tüm diasporalarda ortak olan hibrit/melez kimlikler ve farklı düzeylerdeki çoklu kimliklerdir. Öncelikle diasporanın kendi kültürüyle yerleştiği ülkenin kültürünün birleşimi hibrit/melez kimlikler ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak, yerleştikleri ülkede anavatanla bağları koparmamak üzere kimi sivil toplum örgütleri kurulmaktadır. Bu sayede hem anavatanla bağlar canlı tutulmakta hem de anavatandaki mevcut farklılıklar veya çatışmalar yerleştikleri ülkelerde devam ettirilmekte ve pekiştirilmektedir. Bu durumda hibrit/melez kimliklere daha farklı çoklu kimlikler de eklenebilmektedir. Kimi diaspora grupları bu farklılıklarla ve sınırlı bağlarla yaşamaya devam etmektedir. Ermeni diaspora gibi bazı diaspora grupları ise tüm farklılıklarına rağmen ortak bir konu etrafında birleşebilmektedir. Bir sonraki bölümde değinileceği üzere, Ermeni diasporada ortak konu ve birleştirici unsur 1915 olaylarıdır.

Diaspora Kimliğinde Farklılıklar ve 1915 Olaylarının Kimlikteki Yeri

Literatürde Ermeniler yaygın olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup anavatanda yaşayanlar ikinci grup ise anavatandan ayrılan veya ayrılmak zorunda kalan diasporadır. Bu ayrımın gözden kaçan önemli bir nokta vardır.

38 Hazel Smith, “Diasporas in International Conflict”, Hazel Smith ve Paul Stares, (ed.), *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?*, içinde (Hong Kong: United Nations University Press, 2007), s. 10.

39 Pierre Bourdieu, “Preface”, Abdelmalek Sayad, (ed.), *The Suffering of the Immigrant*, içinde, Çeviren, David Macey (Cambridge: Polity Press, 2004), s. xiv.

40 *Ibid.*

41 Hakem Al Rustom, “Diaspora Activism and the Politics of Locality: The Armenians of France”, Ato Quayson ve Girish Daswani, (ed.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, içinde (Oxford: Blackwell Publishing, 2013), s. 475.

İlk olarak, diaspora monolitik ve homojen bir grup gibi düşünülebilmektedir. Oysa diaspora birbirinden farklı topluluklardan oluşmakta, geldikleri yerler ve yerleştikleri yerler değişiklik göstermektedir. İkincisi, diaspora Ermenilerini iki genel kategoriye ayırmak da sık rastlanan bir durumdur. İlk kategori *kaghutahayutiun* yani 6. yüzyıl itibarıyla ticaret kolonileri olarak dağılan Ermenilerdir, diğeri ise *spiurk* yani 1915 sonrası göç edenlerdir.⁴²

Bu ayırımı da görüldüğü üzere, Ermeniler için 1915 yılı ve bu dönemde yaşananlar, geçmişi ve günümüzü ayıran kurucu/temel olay,⁴³ ya da kurucu/temel tarih⁴⁴ olarak tanımlanmış olmaktadır. Bu haliyle diasporanın anlamı değişmekte ve diaspora aynı zamanda sağ kalmayı başaranlar anlamına gelmeye başlamaktadır.⁴⁵ Panossian'a göre bu tarihten sonra Ermeniler, diasporadaki tüccarlar, işçiler ya da entelektüeller olmaktan çıkıp sürgünde olan bir millet, mağdurlar topluluğu ve mültecilerin torunları haline gelmişlerdir.⁴⁶ Schwalgin, 1915 yılında yaşananların Ermeni kimliğinde çok önemli bir yer tuttuğunu belirtirken bu olaydan sonra Ermenilerin kendi kültürlerinin artık dikkate alınmayabileceği endişesi taşıdıklarını eklemektedir.⁴⁷ Ermenilerin kendi kültürlerini koruma ve sürdürme şanslarının sadece fedakârlıklar yapmalarına bağlı olabileceği kanısını taşıdıklarını da belirtmektedir.⁴⁸ Bu fedakârlıklar aile, kimlik veya Ermeni topluluğu için olabileceği gibi tüm Ermeni ulusu için de olabilecektir. Ermenilerin gittikleri ülkelerde kültürel asimilasyona uğramaları ya da Ermenistan'ın ulusal çıkarlarının korunamaması da korkulan fedakârlıklardan sayılmaktadır.⁴⁹

Panossian, Ermenilerin önce 1915 olaylarındaki trajediyle kurban/ mağdur bir ulus olduğunu, ardından Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanımamasıyla tekrar mağdur/ kurban ulus konumuna düştüklerini belirtmektedir.⁵⁰ Geldikleri yer, dil, mezhep ve sınıfsal ayrımlar gibi çok sayıda

42 Ulf Björklund, "Armenia remembered and remade: Evolving issues in a diaspora", *Ethnos*, Cilt 85, Sayı 3/ 4, 1993, s. 338.

43 Anahide Ter-Minassian, "Les Arménien de Paris depuis 1945" A. Marès ve P. Miza, (ed.), *Le Paris des étrangers depuis 1945*, içinde (Paris: Sorbonne 1994), s. 220.

44 Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006), s. 242.

45 *Ibid.*, s. 236.

46 *Ibid.*, s. 239.

47 Susanne Schwalgin, "Why locality matters: Diaspora consciousness and sedentariness in the Armenian diaspora in Greece" Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso, (ed.), *Diaspora, Identity, and Religion: New Directions in Theory and Research*, içinde (Londra ve New York: Routledge, 2004), s. 84 .

48 *Ibid.*

49 *Ibid.*

50 Razmik Panossian, *op.cit.*, s. 236.

farklılığın olduğu Ermeni diasporasını birleştiren ve ortak bir kimlik oluşturan en temel konu, 1915 olayları ve bu olayların soykırım olarak tanınması isteğidir. Libaridian'a göre bu durum, heterojen olan diasporayı eşitleyen ve birleştiren güçlü bir unsurdur.⁵¹

Ermeni diasporanın yekpare ve homojen bir yapı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira siyasi, dini ve bölgesel farklılıklar olduğu kadar dile ilişkin farklılıklar da taşıyan bir diasporadan bahsetmekteyiz. Ermeni diaspora üyeleri yaşadıkları yerlerdeki anlaşmazlıkları gittikleri yerlere taşımışlar, hatta mevcut sorunları derinleştirerek yeni sosyokültürel ortamlarda artırmışlardır. Ermeni toplulukta dil, düşünülenin aksine birleştirici değil ayırt edici bir unsurdur. Ataları Anadolu'da ve İstanbul'da yaşamış olanların konuştuğu dil Batı Ermenicesi (*Arevm'tahayeren*) diye geçerken Kafkaslarda konuşulan dil Doğu Ermenicesi (*Arevelahayeren*) olarak anılmaktadır.⁵² Batı Ermenicesi Türkçe ve Arapçadan etkilenmiş ve Doğu Ermenicesinden farklılaşmıştır. Buna ek olarak bu iki farklı Ermenice kendi içerisinde de alt gruplara ayrılmaktadır. Her iki dilin de kullandığı kelimelerin fazlasıyla benzer olduğu bilinse de telaffuz ve dilbilgisi kurallarında ciddi biçimde farklılaştıkları görülmektedir.⁵³

Ermeni diasporanın yekpare ve homojen bir yapı olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira siyasi, dini ve bölgesel farklılıklar olduğu kadar dile ilişkin farklılıklar da taşıyan bir diasporadan bahsetmekteyiz. Ermeni diaspora üyeleri yaşadıkları yerlerdeki anlaşmazlıkları gittikleri yerlere taşımışlar, hatta mevcut sorunları derinleştirerek yeni sosyokültürel ortamlarda artırmışlardır.

Dile ilişkin ayrımlara ek olarak, siyasi bölünmeler tüm diasporalarda olduğu gibi Ermeni diasporasında da yaygındır. 19. yüzyılda Ermenilerin özerkliği ve özgürlüğü için uğraş veren Taşnak Partisi, Ermenileri, İran, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı yönetimlerinden ayırarak özerk ve/veya bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlayan milliyetçi bir gruptur ve bu ülkelerde silahlı eylemlere de karışmıştır. Taşnak Partisi taraftarları ile karşıtları arasındaki çekişme günümüze değin ulaşmıştır ve diasporada bu çekişmeye hala rastlamak

51 Gerard J. Libaridian, "The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries", Richard G. Hovannisian, (ed.), *The Image of the Armenian in History and Literature*, içinde (Los Angeles: Undena Press, 1981), ss. 155-170.

52 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/35305/Armenianlanguage#tab=active~checked%2Citems~checked&title=Armenian%20language%20%20Britannica%20Online%20Encyclopedial>, (Erişim Tarihi: 23.10.2015).

53 *Ibid.*

mümkündür. Ermeni diasporanın açtığı kimi kuruluşlar, kiliseler, sivil toplum örgütleri veya yardım kuruluşları, bu parti taraftarları ya da karşıtları tarafından kurulmuştur. Her iki taraf da kurulduğu tarihtekine yakın fikirleri bu kuruluşlarda yaşatmaya devam etmektedirler.

Siyasi ve dile ilişkin farklar dini farklılıkların da eklenmesiyle çok çeşitli kimliklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Ermeni diasporanın büyük bir bölümü kendisini Katolik, Protestan ve Apostolik Ermeni Kiliselerine bağlı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, Ermeni Apostolik Kilisesi de kendi içerisinde alt gruplara bölünmüştür. Buna ek olarak, Taşnak Partisi taraftarı olup olmama ya da Osmanlı topraklarında hangi bölgeden geldiklerine göre farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin, Amerika Ermeni Ulusal Kilisesi (*Armenian National Church of America*) ağırlıklı olarak Lübnan topraklarından göç eden ve Taşnak taraftarı olan Ermeni diasporanın bağlı olduğu kilisedir.⁵⁴ Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni Apostolik Kilisesi (*Armenian Apostolic Church*) ise Taşnak taraftarı olmayan grupların çoğunlukta olduğu bir kilisedir.⁵⁵

Philips'e göre Ermeni kimliğinin oluşumunda kiliseler ve bu kiliselerde kullanılan mitler ve semboller etkili olmaktadır.⁵⁶ Ayrıca bu semboller, mitler ve kiliselerin farklılaşması siyasi çekişmelerin derinleşmesine yol açabilmektedir. Ishkanian, farklı diaspora grupları arasındaki gerilimin Ermeni tarihini ve Ermeni kimliğindeki sembollerini yorumlama biçimini de farklılaştığını belirtmektedir.⁵⁷ Bununla beraber, Ermeni diasporanın tamamı için dönülebilecek anavatan toprağı aynı anlamı taşımamaktadır. Ishkanian'ın belirttiğine göre kimi diaspora için anavatan günümüz Ermenistan'ıyken kimileri için eski Osmanlı toprakları olup bugünkü Türkiye sınırlarını işaret etmektedir.⁵⁸

Ermeni diasporasında olduğu gibi kendi içerisinde dini ve kültürel çok sayıda farklılık barından diasporalar yeni ülkenin değerlerinin de eklenmesiyle yok olma tehdidi hissedebilmektedir. 1915 olaylarının, Birinci Dünya Savaşı'nın, ölüm, hastalık, sürgün ve özellikle yok olma tehdidinin Ermeni toplum üzerinde kalıcı ve derin etkilerinin olduğu aşikârdır. Bu etkilenme ve 1915

54 Jenny Phillips, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population*, Immigrant Communities and Ethnic Minorities in the United States and Canada 23 (New York: AMS Press, 1989), s. 17.

55 *Ibid.*

56 *Ibid.*

57 Armine Ishkanian, "Diaspora and Global Civil Society: The Impact of Transnational Diasporic Activism on Armenia's Post-Soviet Transition," Touraj Atabaki ve Sanjyot Mehendale, (ed.), *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*, içinde (New York: Routledge, 2005), s. 120.

58 *Ibid.*

olayları etrafında şekillenen algı, Ermeni kimliğinde içkin biçimde var olmaya devam etmektedir. Etkilenme öylesine derin yer bulmuştur ki, Ermenilerin binlerce yıllık bir tarihe sahip olan ve sanatçılar, zanaatkarlar, entelektüeller yetiştirmiş bir toplum olduğuna, Ermenicenin dünya üzerindeki en eski dillerden sayıldığına ve Apostolik Ermeni Kilisesi'nin Hristiyanlığın kadim bir kolunu temsil ettiğine ilişkin olumlu vurgular geri planda kalmakta ve neredeyse bahsedilmemektedir.

Panossian'a göre, 1915 olaylarını merkeze koymadan Ermeni kimliğini ve kolektif bilincini anlamak mümkün olmamaktadır.⁵⁹ Diasporadaki bu özellik, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması konusunda uzlaşmaz bir tutuma da dönüşmüş durumdadır. Bu tutum Ermenistan'ın diğer tüm ülkelerle ilişkilerini etkiler boyuttadır. Daha da önemlisi Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunları konuşmak için dahi olsa diaspora üçüncü bir taraf olarak yerini almakta ve uzlaşmaz tutumunu sürdürmektedir. Üstelik diasporada mağduriyete yapılan vurgu uzlaşma söyleminden fazladır. Bourke, Batılı toplumlarda yer bulan travma söylemi nedeniyle, mağdur/ kurban kültürünün sıklıkla gündeme getirilebildiğini belirtmektedir.⁶⁰ Mağdur/ kurban kimliği fazlasıyla sömürüye açıktır ve çoğu zaman bireysel ve siyasi şeffaflık kriterinin önüne geçmekte ya da ön yargılı siyasi söylemlerde yer bulabilmektedir.

1915 olaylarının anıları ve anlatıları diaspora için ortak ve mobilize edici bir güç olmaktadır. Diasporada birleştirici bir Ermeni kimliği, 1915 olaylarının ortak kabulüyle başlamaktadır. Siyasi, dini ve dilsel farklılıkları gayet fazla olan Ermeniler için en önemli ortak nokta 1915 olayları ve olayların anılması, soykırım olarak tanınmasıdır. İlginç olan, dağınık olarak yaşamış ve bu şekilde göç etmiş olan Ermeni toplulukların geçmiş hakkında farklı hakikatlere de sahip olabileceği gerçeğidir. Örneğin Daniel Bar-Tal, grupların çatışmalarda farklı görüş ve gerçekliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Fakat bu farklı görüşlerin, günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ve işlevsel bir yaklaşımla yeniden inşa edilebildiğini de eklemektedir.⁶¹ Çatışma süreçleri yaşamış topluluklarda her bir grubun aynı geçmiş hakkında çok farklı görüş ve inançları olabilmektedir. Aynı gruba mensup bireyler kendi gruplarının kabul ettiği tarih yorumunu paylaşma ve yaşatma eğilimine girmektedir.⁶² Ermeni

59 Razmik Panossian, *op.cit.*

60 Joanna Bourke, "When Torture Becomes Humdrum" *Times Higher Educational Supplement*, 10 Şubat 2006.

61 Daniel Bar-Tal, "Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence" Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave MacMillan, 2003), s. 85.

62 Patrick Devine-Wright, "A Theoretical Overview of Memory and Conflict", Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *op.cit.*, s. 243.

topluluklar ayrıldıkları topraklar ve yaşadıkları olaylar açısından farklı tarih yorumlarına sahip olsalar da zaman içerisinde 1915 olaylarına ilişkin ön kabuller benzeşmeye başlamış ve olayların soykırım olarak tanınması isteği ortak bir kimlik olarak ön plana çıkmıştır.

Benjamin Alexander, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermenilerin tümünün Taşnak Partisi'ni ya da herhangi bir siyasi görüşü desteklemeyebildiğini ve her zaman tarafsız kalmaya çalışan grupların da var olduğunu belirtmektedir.⁶³ Bu gruplar için Ermeni olmak, Ermeni ulusal yemekleriyle, kiliseye gitmekle veya bir Ermeni ismini taşımakla sınırlı olabilmektedir. Fakat bu tür grupların dahi ortak kimlik olarak kabul ettiği en temel şey 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteğidir.⁶⁴ Azımsanmayacak ölçüde dil, mezhep farklılığının ve siyasi bölünmelerin var olduğu Ermeni diasporasında soykırım kelimesi, tüm topluluk için tutkal işlevini görmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İsveç gibi ülkelerdeki Ermeni diasporası, ilgi düzeyi, sözlü destek ve maddi yardım konularında diğer tüm diasporalardan daha istekli görünmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerin çoğulcu siyasi yapıları gereği siyasi platformlarda daha aktif olabilmektedirler. Örneğin, birçok ülkede 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması çerçevesinde ortak söylem geliştirerek bu ülkelerin siyasilerini harekete geçirebilmişlerdir. Bu ülkelerdeki diaspora paylaşılan travmatik anıların ortak bir söylem olarak kullanılmasında ve Ermeni diaspora topluluğunu bu konu etrafında birleştirebilme konusunda başarılı olmuştur. Bu başarı, diasporada kimlik aktarımının güçlü ve etkin olarak devam ettiğinin de bir göstergesidir. Bir sonraki bölümde kimliğin yeni nesillere nasıl aktarıldığı tartışılacaktır.

Diasporada Kimlik Aktarımı

Tüm topluluklar toplumsal hafızalarında anılar, mitler ve tecrübeler taşımaktadır. Bu hafıza topluluk kimliğinin temel taşlarından birisidir. Ritüeller, anımlar, eğitim sistemindeki müfredatlar ve ortak anlatılar toplumsal kimliği oluşturan ve pekiştiren özelliklerdir. Uzun süreli çatışma yaşayan toplumlarda ya da hâlihazırda sıcak çatışma içinde olmayan ancak çözülmemiş sorunların olduğu topluluklarda, anılar, hikâyeler, tarihi bilgiler, inançlar mitleşmekte, grup kimliği içerisinde sosyal dokuya nüfuz ederek kurumsal bir hale dönüşebilmekte ve kimliğin en önemli kısmını oluşturabilmektedir. Toplumsal

63 Benjamin F. Alexander, "Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955" Ph.D. Dissertation, The City University of New York, 2005, s. 4.

64 *Ibid.*

hafızadaki bilgiler tüm toplulukta sosyal, kültürel ve siyasi kanallarla gelecekteki nesillere topluluk kimliği olarak taşınmaktadır.

Aile, okul, medya kuruluşları, dini kurumlar, resmi kurum ve kuruluşlar ya da sivil toplum örgütleri kimlik aktarımında etkili olmaktadır. Bireyin üzerinde hangi kurumun etkili olacağı kişinin sosyal statüsüne ve karakterine bağlı olarak değişebilmektedir. Ancak değişmeyen nokta, toplumsal kimliklerin ve hafızanın sonraki nesillere aktarıldığı gerçeğidir. Northrup, bu süreci kimliklerin keskinleşmesi ve esneklikten uzaklaşması süreci olarak adlandırmaktadır.⁶⁵ Ayrıca Northrup'a göre, toplumsal olarak sevilmeyen ve öteki olarak görülen grupların gelecekte de bu şekilde görülmesi olasılığı oldukça yüksektir. Çünkü toplumsal kimlik kadar toplumsal sevgi ve nefret hisleri de sonraki nesillere aktarılmaktadır.⁶⁶

Toplumsal kimlikler gelecekteki nesillere ve tüm kültürel değerlere aktarılabilir.⁶⁷ 1915 olaylarını yaşayanlar hayatta olmasalar da yaşadıkları travma halen tüm diasporada yaygın biçimde var olmaktadır. Volkan'a göre travmaya doğrudan maruz kalanlar olayların yasını tutamayabilmekte ya da reddetme eğilimine girebilmektedir. Fakat tutulamayan yas daha sonraki nesillere aktarılmaktadır.⁶⁸ Ermeni diasporada gözlemlendiği gibi bu hissiyat, topluluğun söylemlerinde, sanat ürünlerinde, filmlerinde ya da yazın hayatında yer bulabilmektedir. Yas ve travma yeni nesillere aktarıldığında, bu nesillerin de bir tür travma yaşadığı ileri sürülmektedir. Örneğin Jeffrey Alexander'a göre, yaşanan acı olayların tamamı tüm topluluk için travmatiktir. Aynı zamanda travma sosyal bir kurgudur, çünkü travmayı yaşayan bireyler ve sonraki nesiller yaşanan olayların ne kadar korkunç olduğunu fark ettiği ve bilinçlerinde silinmez izler bırakmaya başladığı an yeni bir travma söz konusudur ve bu, tüm kuşakların geleceğini değiştirmektedir.⁶⁹ Böylece geçmiş, artık geçmiş olmaktan çıkmakta ve bugüne taşınmaktadır.

Ermeni diasporada 1915 yılında yaşadıkları travmanın yeri çok büyüktür. Tüm nesillerin kendini tanımlamasında, kendine ilişkin algısında ve kendi

65 Terrel A. Northrup, "The Dynamic of Identity in Personal and Social Conflict", Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson, (ed.), *Intractable Conflicts and Their Transformation*, içinde (Syracuse: Syracuse University Press, 1989), ss. 55-82.

66 *Ibid.*

67 Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).

68 Vamik Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (Boulder, CO: Westview Press, 1997), s. 45.

69 Jeffrey C. Alexander, "Towards a Theory of Cultural Trauma" Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser ve Piotr Sztompka, (ortak yazarlar), *Cultural Trauma and Collective Identity*, içinde (Berkeley, CA: University of California Press, 2004), s. 1.

kimliğinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, Ermeni diaspora içinde yaptığı araştırmada, bu travmanın ne ölçüde yer tuttuğu sorusunu sormuştur.⁷⁰ 1915 olaylarının diasporadaki geniş aile bağları çerçevesinde sürekli canlı tutulduğu temel bulgular arasında yer almaktadır. Ermeni diasporada aynı şehirlerden ve yerlerden göç edenlerin Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Fransa'da yine yakın mahallelerde ve şehirlerde oturma eğiliminde oldukları belirtilmektedir.⁷¹ Bu durum, yaşatılan bir Ermeni cemaati ve kültürü anlamına gelmektedir.

Ermeni diasporanın sayıca çok az bir kısmının yaşanan travma ile uzlaşma ve bağışlama sürecine girdiği sonucuna varılmıştır. Büyük çoğunluk geçmişi hala canlı tutmaktadır. Hatta bir kısmı uzlaşmayı reddetmekte ve aktivist bir tutum tercih etmektedir. Miller, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu "depresif" olarak tanımlamıştır.

Aynı araştırmaya katılanlarda Ermeni diasporanın sayıca çok az bir kısmının yaşanan travma ile uzlaşma ve bağışlama sürecine girdiği sonucuna varılmıştır.⁷² Büyük çoğunluk geçmişi hala canlı tutmaktadır. Hatta bir kısmı uzlaşmayı reddetmekte ve aktivist bir tutum tercih etmektedir. Miller, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu "depresif" olarak tanımlamıştır.⁷³ Diaspora genel olarak kimlik konusunu, dilin ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin bir birleşimi olarak ifade etmiştir. Bu kimliğin gelecek nesillere iletilmesi, korunması, aynı zamanda kendi tarihlerinin bilinmesi, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması ve hatırlanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁴

Ermeni diasporada hayatta kalanlardan ziyade onların çocukları, 1915 olaylarını sık sık gündeme taşımış ve bir kimlik meselesi olarak kendi çocuklarına aktarmıştır.⁷⁵ Bunu bir sorumluluk gibi düşünerek hayatta kalanlarla torunları arasında bir aracı görevini üstlenmişlerdir.⁷⁶ Hem ebeveynler hem büyükanne ve büyükbabaların kimliğin yeni nesillere aktarılmasında rolü olduğu ifade edilmektedir. Aile bağlarının güçlü olduğu Ermeni diasporada aynı mahalle veya şehirde yaşayan diğer Ermeni aileleriyle

70 Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, "Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny", *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 13-38.

71 Harold Takooshian, "Armenian Immigration to the United States from the Middle East", *Journal of Armenian Studies* 3, Sayı 1-2, Kış 1986-1987, ss. 133-156.

72 *Ibid.*

73 *Ibid.*

74 *Ibid.*, s. 29.

75 *Ibid.*, s. 30.

76 *Ibid.*

etkileşim de eklenince kimliğin bu bağlar içerisinde aktarılması ve pekiştirilmesi mümkün görülmektedir.

Bu bağlara ek olarak, kurumsal etkileşimin büyük rolü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Diaspora okulları, dernekleri ve kuruluşları, 1915 olaylarının sıklıkla konuşulduğu ve Ermeni diaspora kimliğinin aktarıldığı ve pekiştirildiği yerlerdir. Ermeni diaspora kimliğinde anılar, mitler ve travma çok önemli bir yer tutmaktadır. 1915 olaylarını canlı tutmak, hatırlamak ve kimliğin ayrılmaz parçası olarak yeni nesillere anlatmak, aktarmak temel bir görev gibidir. Mağduriyet ister dün, ister yüz yıl ya da bin yıl önce olsun, bu mağduriyetin bedelini ödetmek diaspora toplumunda kabul görmeyen neredeyse ön koşulu olmuştur.⁷⁷ Spyrou, mağdurların pekiştirilen kimliklerinde zaman ve tarih olumsuzluğunun ortadan kalktığını belirtmektedir. Öyle ki, ataları şiddete başvuran toplulukların yeni nesillerinin de günümüzde aynısını yapacağı düşünülebilmektedir.⁷⁸ Tchilingirian ise, 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmasının Ermeniler için sadece siyasi bir tutum ya da Türk karşıtlığı meselesi olmadığını belirtmektedir. Tchilingirian'a göre Ermeniler ve özellikle diaspora için bu konu, aile tarihinin bir parçası haline gelmiştir.⁷⁹ Bireyler 1915 olaylarının soykırım olarak anılmasını isterken öncelikle büyükanne ve büyükbabalarının ya da akrabalarının öldürüldüğünün kabul edilmesini istemektedirler.⁸⁰

Tölölyan, 1990 sonrasında devletlerin bireyler üzerindeki rolünde azalma olduğunu ve bunun sonucunda diaspora topluluklarına kendilerini ifade etmek için daha fazla fırsat doğduğunu belirtmektedir.⁸¹ Diaspora genellikle ulus devletlerin tehdit olarak görebileceği ve yaratılmak istenen homojen ulusa ters duran ve başka topluluklarla sosyal bağlar öngören topluluklardır.⁸² Tölölyan'a göre bu sebepten dolayı diaspora hem ulus altı hem ulus üstü bir niteliğe sahiptir.⁸³ Doğal olarak bu nitelikler diasporayı var olan ulus kimliklerinin dışında farklı kimlikler taşımaya zorlamaktadır. Tölölyan Osmanlı İmparatorluğu sonrası kurulan ulus devletlerin, ulusal sınırlar içerisinde, eğitim

77 Daniel Bar-Tal, *op.cit.*, s. 82.

78 Spyros Spyrou, "Images of 'the Other': 'the Turk' in Greek Cypriot Children's Imaginations" *Race, Ethnicity and Education*, Cilt 5, Sayı 3, 2002, s. 261.

79 Dr. Hratch Tchilingirian, *Al Jazeera*, "Thaw in Turkey-Armenian Relations" <http://www.aljazeera.com/archive/2003/12/2008410115412976273.html>, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

80 *Ibid.*

81 Khachig Tölölyan, "Rethinking diaspora(s)...", *op.cit.*

82 Vered Amit, "Armenian and other diasporas: Trying to reconcile the irreconcilable", Nigel Rapport, (ed.), *British Subjects: An Anthropology of Britain*, içinde (Oxford: Bloomsbury Academic, 2002), s. 264.

83 Khachig Tölölyan, "Rethinking diaspora(s)...", *op.cit.*, s. 26.

sistemleri ile yazılı ve görsel basın aracılığıyla ulusal bir tarih ve dil geliştirdiğini belirtmektedir. Ermeni diasporanın ise ulusal bir tarih ve dil birlikteliğini devlet dışı kurumlarla gerçekleştirdiğini ifade etmekte ve bu durumu devletsiz iktidar/güç (*stateless power*) olarak adlandırmaktadır.⁸⁴ Bu durumda diasporanın milliyetçi kimlikler geliştirme konusundaki gücünün azımsanmaması gerekmektedir.⁸⁵

Diasporada kültürün tekrar üretimi ve yaşatılması, Ermenicenin ve kilisenin canlı tutulması, ortak bir kimlik yaratılması ve sürdürülmesi açısından çok önemlidir. Tölölyan, ortak bir kimliğin yaratılması ve ortak kültürün yaşatılmasının birkaç kişiden ziyade entelektüeller, gazeteciler, öğretmenler, akademisyenler, sanatçılar, aktivistler ve medya çalışanları gibi çok sayıda insanla gerçekleşebileceğini belirtmektedir.⁸⁶ Bu insan topluluğunun aynı zamanda belli kurum ve kuruluşlarla hem entelektüel bağlantısının hem maddi desteğin olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁷ Bu kurumlarda diaspora pedagojik yöntemlerle Ermeni dili, ulusal tarihi, kültürü, müziği ve gelenekleri konusunda bir ortak kimlik oluşturabilecek ve bunlara ulusal bir anlam yükleyecek söylemleri kurabilecektir.⁸⁸

Başta Ermenistan olmak üzere, Doğu’da yaşayan Ermenilerin 1915 olaylarını dile getirmeye başlamaları 1970’lerin başına denk gelmektedir. Aslında Batı’daki Ermenilerde de bu tarihlerde konuya ilişkin ilgide ve yayınlarda artış mevcuttur. Panossian, Doğu Ermenileri için de 1915 olaylarının ulusal kimliklerinin merkezinde yer aldığını ancak bu durumun Batı’daki Ermeniler yani diaspora kadar olmadığını belirtmektedir.⁸⁹ Fakat *International Republican Institute* tarafından Ermenistan’da yapılan bir araştırmada 1915 olayları ve bunların soykırım olarak tanınması isteğinin, sıralanan sorunlar arasında daha geri planda kaldığı görülmektedir. “Ermenistan’ın karşılaştığı güncel sorunları sıralayınız” sorusuna katılımcıların sadece % 3’ü ilk sırada “soykırımın tanınması” cevabını vermiştir. Katılımcıların %8’i ise bu cevabı tüm sorunların içerisine yerleştirmeyi uygun görmüştür. İlk sırada işsizlik ve sosyo-ekonomik sorunlar yer bulmaktadır.⁹⁰ “Ülkenin günümüzdeki koşulları

84 Khachig Tölölyan, “Elites and institutions in the Armenian transnation”, *Diaspora*, Cilt 9, Sayı 1, 2001, s. 7.

85 *Ibid.*, s. 7, 8.

86 *Ibid.*

87 *Ibid.*, s. 4, 5.

88 *Ibid.*, s. 27.

89 Razmik Panossian, *op.cit.*

90 International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%2022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%203,%202007.pdf>, s. 19, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

ve geleceği düşünüldüğünde en çok korktuğunuz ilk üç şey nedir?” sorusuna katılımcıların %2’si “soykırımının tanınmaması” cevabını ilk sırada vermiş, katılımcıların %3’lük bir bölümü de aynı cevabı ilk üç sıraya yerleştirmiştir.⁹¹

Bu araştırmadan çıkarılabilecek kimi sonuçlar mevcuttur. Ulusal kimliğin odak noktasında yer aldığı düşünülen bir konunun araştırmada daha büyük oranlarda yer bulması beklenmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre, Ermenistan’da yaşayan Ermeniler için 1915 olayları diasporadaki kadar merkezi bir konum edinmemiştir. İkincisi, diasporanın büyük bölümünün yirminci yüzyılın başında hayatta kalabilmiş kimselerin torunları veya yakınları olduğu, yani olaylardan doğrudan etkilendikleri unutulmamalıdır. Bu etkilenmeyle beraber 1915 olayları aile tarihinin bir parçası haline gelmiş ve yaşatılmaya devam edilmiştir. Doğu’daki Ermeniler de 1915 olaylarından etkilenmiş olsa da bu olaylar aile tarihinden ziyade ulusal tarihin bir parçası olarak yer bulmuştur. Doğrudan etkilenme olmadığında kimlik meselesinde önceliğe alınmayabilmektedir. Ayrıca Ermenistan’da yaşayan Ermenilerin öncelikli çözülmesi gereken güncel ve somut sosyal, ekonomik ve siyasi sorunları mevcut olduğundan geçmişteki konular geri planda kalabilmektedir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde diaspora ile Doğu Ermenileri arasında birbirinden farklı önceliklerin, kimlik algılarının ve kimlik aktarım süreçlerinin olduğu görülebilmektedir.

Ulusal kimliğin odak noktasında yer aldığı düşünülen bir konunun araştırmada daha büyük oranlarda yer bulması beklenmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre, Ermenistan’da yaşayan Ermeniler için 1915 olayları diasporadaki kadar merkezi bir konum edinmemiştir. İkincisi, diasporanın büyük bölümünün yirminci yüzyılın başında hayatta kalabilmiş kimselerin torunları veya yakınları olduğu, yani olaylardan doğrudan etkilendikleri unutulmamalıdır.

Sonuç

Çalışmada diasporanın oluşumu ve kimliğin diasporadaki önemine değinildikten sonra uluslararası bir nitelik taşıyan bu grupların nasıl hibrit/melez kimlikler geliştirdiklerine değinilmiştir. Birçok diasporada olduğu gibi hibrit/melez kimlikler kültürün kaybolması tehdidi anlamına gelebilmektedir. Ermeni diasporanın çok sayıda gruptan oluşması, dini, siyasi

91 *Ibid.*, s. 22

farklılıklar kadar dil çeşitliliğinin de bulunması hibrit/melez kimlikler konusunu daha da sıkıntılı hale getirmektedir. Ancak Ermeni diasporanın tek bir konu etrafında toplanması tüm farklılıkları ve hibrit/melez kimlikleri geride bırakmaya yardımcı olmaktadır. 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği Ermeni diaspora için bir tutkal işlevi görmekte, diğer tüm farklılıklar geride bırakılabilmekte ve grup kimliği pekiştirilebilmektedir. Aile bağlarının halen güçlü ve geniş ailelerin yaygın olduğu diasporada bu kimlik öncelikle aile içinde yeni nesillere aktarılmaktadır. Yakın mahallelerde ve şehirlerde yaşayan ve sivil toplum kuruluşları, kiliseler, okullar kuran diaspora, bu mekanlarda 1915 olaylarını ulusal kimliklerinde yaşatmakta ve kimliğin en önemli parçalarından biri haline getirmektedir.

Diaspora için 1915 olayları aynı zamanda aile tarihi anlamına gelmektedir. Zira Batı'daki diasporanın büyük bir bölümü bu olaylardan doğrudan etkilenen kişilerin torunları ya da yakınlarıdır. Doğu'da özellikle Ermenistan'da yaşayan Ermeniler için ise 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği ulusal kimliklerinde yer alsın da diaspora kadar merkezi bir konumda bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar bunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü öncelik gerektiren siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çok sayıda sorun mevcuttur ve gündelik hayattaki işsizlik, yoksulluk gibi konular çok daha ön planda yer alabilmektedir. Tüm bunları dikkate aldığımızda Türkiye ve Ermenistan arası ilişkilerin başlatılabilmesi, barışçı şekillerde sürdürülebilmesi için sadece iki ülkenin adımlarının yeterli olmayacağı görülmelidir. Diaspora radikal ve uzlaşması güç bir grup olarak ikili ilişkilerin üçüncü tarafı olarak yer almaktadır. Kendi kimliğinin parçası olarak ele aldığı konularda uzlaşmaya yakın durmamaktadır. Hatta Türkiye ve Ermenistan arası ilişkilerin başlatılması, diaspora ile uzlaşmaktan daha yakın görünmektedir. Ancak diaspora hem maddi yardımlarıyla hem siyasi etkinliğiyle Ermenistan'ı etkilemeye devam ettiğinden ikili ilişkilerin başlaması da sıkıntılı bir süreç dönüşmüş durumdadır.

Kaynakça

- Al Rustom, Hakem, “Diaspora Activism and the Politics of Locality: The Armenians of France”, Ato Quayson ve Girish Daswani, (ed.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, içinde (Oxford: Blackwell Publishing, 2013).
- Alexander, Benjamin F., “Armenian and American: The Changing Face of Ethnic Identity and Diasporic Nationalism, 1915-1955” Ph.D. Dissertation, The City University of New York, 2005.
- Alexander, Jeffrey C., “Towards a Theory of Cultural Trauma” Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser ve Piotr Sztompka, (ortak yazarlar), *Cultural Trauma and Collective Identity*, içinde (Berkeley, CA: University of California Press, 2004).
- Amit, Vered, “Armenian and other diasporas: Trying to reconcile the irreconcilable”, Nigel Rapport, (ed.), *British Subjects: An Anthropology of Britain*, içinde (Oxford: Bloomsbury Academic, 2002).
- Armstrong, John, “Mobilized and Proletarian Diasporas”, *American Political Science Review*, Cilt 70, Sayı 2, Haziran 1976.
- Bar-Tal, Daniel, “Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence” Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave McMillan, 2003).
- Björklund, Ulf, “ Armenia remembered and remade: Evolving issues in a diaspora”, *Ethnos*, Cilt 85, Sayı 3/ 4, 1993.
- Brinkerhoff, Jennifer M., *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement* (New York: Cambridge University Press, 2009).
- Bourdieu, Pierre, “Preface”, Abdelmalek Sayad, (ed.), *The Suffering of the Immigrant*, Çeviren, David Macey, içinde (Cambridge: Polity Press, 2004).
- Bourke, Joanna, “When Torture Becomes Humdrum” *Times Higher Educational Supplement*, 10 Şubat 2006.
- Butler, Kim D., “Defining Diaspora, Refining a Discourse”, *Diaspora*, Cilt 10, Sayı 2, Güz 2001, ss. 189–218.

- Caruth, Cathy, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996).
- Chaliand, Ge' rard ve Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Penguin, 1997).
- Clifford, James, "Diasporas" *Cultural Anthropology*, Cilt 9, Sayı 3, Ağustos 1994, s. 311.
- Cohen, Robin, " 'Rethinking Babylon': Iconoclastic Conceptions of the Diasporic Experience", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1995, ss. 5-18.
- Cohen, Robin "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers", *International Affairs*, Cilt 72, Sayı 3, 1996, ss. 507-520.
- Cohen, Robin, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997).
- Dufoix, Stéphane, *Diasporas*, Çeviren, William Rodarmor (Berkeley: University of California Press, 2008).
- Friedman, Jonathan, *Cultural Identity and Global Process* (London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1994).
- Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991).
- Griffin, Larry, "Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology" *American Journal of Sociology*, Cilt 98, Sayı 5, Mart 1993, 1094–1133.
- Hall, Stuart, "Cultural Identity and Diaspora", Jonathan Rutherford, (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, içinde (London: Lawrence and Wishart, 1990).
- Hall, Stuart, "Old and New Identities, Old and New Ethnicities" Anthony Douglas King, (ed.), *Culture, Globalization and the World-System* (Houndmills, UK: Macmillan, 1991),ss. 41–68.
- Hansen, Marcus Lee "The Study of Man: The Third Generation in America" *Commentary*, November 1, 1952.
<https://www.commentarymagazine.com/articles/the-study-of-man-the-third-generation-in-america/>, (Erişim Tarihi: 21.11.2015).

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/35305/Armenianlanguage#tab=active~checked%2Citems~checked&title=Armenian%20language%20%20Britannica%20Online%20Encyclopedial>, (Erişim Tarihi: 23.10.2015).

International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%2022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%203,%202007.pdf>, s. 19, (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

Ishkanian, Armine, “Diaspora and Global Civil Society: The Impact of Transnational Diasporic Activism on Armenia’s Post-Soviet Transition,” Touraj Atabaki ve Sanjyot Mehendale, (ed.), *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*, içinde (New York: Routledge, 2005).

Kastoryano, Riva, “Muslim Diaspora(s) in Western Europe.” *South Atlantic Quarterly*, Cilt 98, Sayı 1, 2, Kış-Bahar 1999, s. 198.

Libaridian, Gerard J., “The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries”, Richard G. Hovannisian, (ed.), *The Image of the Armenian in History and Literature*, içinde (Los Angeles: Undena Press, 1981), ss. 155-170.

Miller, Donald E. ve Lorna Touryan Miller, “Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny”, *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 13-38.

Navarro, Sharon, “Border Narratives: The Politics of Identity and Mobilization”, *Latin American Politics and Society*, Cilt 45, Sayı 3, Güz 2003.

Northrup, Terrel A., “The Dynamic of Identity in Personal and Social Conflict”, Louis Kriesberg, Terrell A. Northrup, Stuart J. Thorson, (ed.), *Intractable Conflicts and Their Transformation*, içinde (Syracuse: Syracuse University Press, 1989), ss. 55-82.

Orozco, Manuel, Michelle Lapointe. “Mexican Hometown Associations and Development Opportunities” *Journal of International Affairs*, Cilt 57, Sayı 2, Bahar 2004, 31–49.

Ostrom, Elinor, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action* (New York: Cambridge University Press, 1990).

Panossian, Razmik, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006).

Patrick Devine-Wright, “A Theoretical Overview of Memory and Conflict”, Ed Cairns ve Michael D. Roe, (ed.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, içinde (New York ve Londra: Palgrave MacMillan, 2003).

Phillips, Jenny, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population*, Immigrant Communities and Ethnic Minorities in the United States and Canada 23 (New York: AMS Press, 1989).

Portes, Alejandro ve Mi Zhou “The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 530, Kasım 1993, ss. 74–97.

Rumbaut, Ruben ve Alejandro Portes, (ed.) *Ethnicities: Children of Immigrants in America* (Berkeley: University of California Press, 2001).

Safran, William, “Comparing Diasporas: A Review Essay” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt. 8, Sayı 3, Kış 1999, ss. 255–291.

Schwalgin, Susanne, “Why locality matters: Diaspora consciousness and sedentariness in the Armenian diaspora in Greece” Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan, Carolin Alfonso, (ed.), *Diaspora, Identity, and Religion: New Directions in Theory and Research*, içinde (Londra ve NewYork: Routledge, 2004).

Sheffer, Gabriel, (ed.), *Modern Diasporas in International Politics* (London: Croom Helm, 1986).

Smith, Hazel, “Diasporas in International Conflict”, Hazel Smith ve Paul Stares, (ed), *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?* (Hong Kong: United Nations University Press, 2007).

Spyrou, Spyros, “Images of ‘the Other’: ‘the Turk’ in Greek Cypriot Children’s Imaginations”, *Race, Ethnicity and Education*, Cilt 5, Sayı 3, 2002.

- Takooshian, Harold, “Armenian Immigration to the United States from the Middle East”, *Journal of Armenian Studies* 3, Sayı 1-2, Kış 1986-1987, ss. 133-156.
- Tchilingirian, Hratch, *Al Jazeera*, “Thaw in Turkey-Armenian Relations”
<http://www.aljazeera.com/archive/2003/12/2008410115412976273.html>,
(Erişim Tarihi: 26.10.2015).
- Ter-Minassian, Anahide, “Les Arménien de Paris depuis 1945” A. Marès ve P. Miza (ed.), *Le Paris des étrangers depuis 1945*, içinde (Paris: Sorbonne 1994).
- Tölölyan, Khachig, “Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment”, *Diaspora*, Cilt 5, 1996, ss. 3-36.
- Tölölyan, Khachig, “Elites and institutions in the Armenian transnation”, *Diaspora*, Cilt 9, Sayı 1, 2001.
- Tölölyan, Khachig, “Armenian Diaspora”, Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard, *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World* (New York: Springer, 2005).
- Vertovec, Steven, “Three Meanings of ‘Diaspora,’ Exemplified among South Asian Religions”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Cilt 6, Sayı 3, Kış 1997.
- Volkan, Vamik, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (Boulder, CO: Westview Press, 1997).
- Waldinger, Roger ve Cynthia Feliciano, “Will the New Second Generation Experience ‘Downward Assimilation’? Segmented Assimilation Re-Assessed”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt. 27, Sayı 3, Mayıs 2004, ss. 376–402.